

I habsburgskejsarens stall av lärde

Av Anders Björnsson

Lärdom blev under 1600-talet lika viktig som tapperhet för den som ville göra karriär i staten. Carl Gustav Heraeus bana förde från ett apotek vid Mynttorget till posten som kejsarlig propagandaminister i Wien.

SEXTONHUNDRATALET är Sveriges modernaste århundrade. Det visar sig i krigskonsten och de näringar som understödjer denna: järnhantering, kopparframställning, kruttillverkning. Men också administrationen och de lärda mödorna omstöps under denna tid; riket blir en stat; staten behöver talanger; talangerna söker i sin tur sin utkomst främst inom militärapparaten och den civila administrationen och blir därmed den nya statens härskande klass.

Detta är också, som historikern Ronald G Asch nyligen har understrukit, den europeiska aristokratin stora sekel (*Nobilities in Transition 1550–1700. Courtiers and Rebels in Britain and Europe*. Arnold, 2003). Den söker spelrum, men den infogar sig därtill i ett civilisatoriskt rum där lärdom kommer att bli lika viktig som tapperhet. Det är kunskapsfaktorn, the human capital, som driver moderniseringen framåt. Men det är, när allt kommer omkring, yppigheten som – ur ett individuellt perspektiv – gör kunskapen, och föralldel också de förfinade maneren, någonting att ha.

Ta en sådan storman som Carl Gustav Wrangel, med tysk-baltiska rötter! Han är en väldig krigare, men han blir vid sidan om även en konsternas beskyddare. Han belägrar Prag, men han tar också böcker därifrån, just böcker. Han får förlä-

ningar i Pommern, men det är i Stockholm han bygger sitt stiliga palats, och på Skohalvön i Mälaren uppför han sitt praktfulla slott, Skokloster. Runtomkring sig, av sina överflödande rikedomar, skapar han ett samhälle i miniatyr. Wrangel arrangerar sitt liv som ett allkonstverk. Barockens böljande linjer beledsagar hans bländande uppträdande på den offentliga scenen.

Maktens insignier är inte blott symboler, de är framförallt härskartekniker. Karuseller, illuminationer, medaljslagning ingår i arsenalen lika väl som vapen och militär trupp. Konstnärer och vetenskapsmän står i stallet. Till den svenska stormakten rekryteras soldater och officerare liksom filosofer och professorer, köpmän och hantverkare. En tysk apotekare, Christian Heraeus, hamnar runt 1670 i den wrangelska trollkretsen. På Ekebyhov, ett annat av Wrangels Mälargods, finner denne invandrare sin hustru, gifter sig där och när den förste sonen ska döpas står riksmarsken fadder. Pojken får namnet Carl Gustav. Vem var egentligen fadern, kan man undra.

FRÅN MYNTTORGET TILL WIEN

Undrar gör kulturvetaren Anders Hammarlund. Han har skrivit en magnifik bok om denne svensk med tyska rötter, Carl Gustav Heraeus, som kommer att göra en märklig karriär, fast inte i den svenska stormakten utan i den tyska. Medan

pappa Heraeus bygger upp en fashionabel apotekarpraktik vid Mynttorget i Stockholm, alldeles nedanför slottet Tre Kronor, sänds sonen till Uppsala för att få tidens bästa utbildning, en ädlings förkovran, möjligen under adligt beskydd.

Carl Gustav läser filosofi och statskunskap och tar starka intryck av Samuel Pufendorf, en annan till Sverige importerad utlänning. Han far ner till kontinenten, som informator åt en ung baron von Fersen i Paris, han gör egna studieresor till tyska universitet, hamnar småningom som rådgivare vid ett av de många tyska furstehoven. Ett stycke in på 1700-talet ser vi honom som högt uppsatt tjänsteman hos kejsaren i Wien, chef för dennes medaljsamling, ett slags propagandaminister. 1725 avlider han under mystiska omständigheter i en by i österrikiska Steiermark, där han har satt upp ett bergverk. Han dör som kapitalist.

Det är, onekligen, ett märkligt öde, aldrig tidigare skildrat, som Hammarlund här har gått in på livet. Författaren intresserar sig inte så mycket för det biografiska som för det emblematiske. Heraeus, naturligtvis konverterad till katolicismen, når sin framgång som ideolog med konsten i högsta hugg. Han utarbetar ceremoniel för kejsarliga begravningar, han samverkar med riksarkitekten Fischer von Erlach, han korresponderar med många av tidens lärde. Till dem hör Leibniz, filosofen. Tillsammans med denne utarbetar han en plan för att inrätta en världslig vetenskapsakademi i Wien, i skarp konkurrens med jesuiterna vilka dittills haft monopol på kunskapsproduktion och åsiktsbildning i kejsarstaden. Projektet havererar emellertid.

KULTURELLA KOSMOPOLITER

Heraeus och Leibniz moderniseringsiver byggde på idén att kyrkan ska vara en del av staten, medan papis-terna såg det på motsatt sätt: att staten

ingår i kyrkan. Tidens statsteoretiker slår igenom, men det var inte bara Pufendorfs naturrättsliga spekulation som drev dem. I John Barclays också i Sverige mycket lästa roman *Argenis* fanns argument för en stark statsmakt som kan hålla särintressena – adliga eller kyrkliga – på mattan. Men de klerikala behöll initiativet och staten, kejsarmakten, var alldeles för svag för att stå emot, inte minst till följd av kroniskt usla finanser.

Heraeus "äventyr i staten" slutar snöpligt. Men någon äventyrare har han inte varit, utan en metodiskt arbetande intellektuell, sprungen ur en miljö där statsintresset – från Axel Oxenstiernas reformer till enväldets upprättande 1680 – blev den främsta drivkraften till samhällets moderni-

sering. 1600-talets svenska statsbygge, skriver Hammarlund, var ett europeiskt projekt: "huvudaktörerna i projektet *suecus* var kulturella kosmopoliter", de svenska krigarkungarna inga "okunniga inbrottstjuvar i det europeiska huset, komna från en primitiv och underutvecklad periferi". Här uppe fanns ingen feodalism som reformivrarna på kontinenten brottades med. Och däri hade Sverige och svenskarna en konkurrensfördel; man gick snabbare fram. Just detta kunde göra en framgångsman som Heraeus, med sina rötter i både det svenska och det tyska, begärlig för dem som ville åstadkomma något nytt.

Anders Hammarlunds bok är ett vetenskapligt kraftprov. Den är där-

till stilistiskt djärv, komponerad som en symfoni i fyra sprängfyllda satser, med rika inslag av dialog och reflexion. Författaren slår broar mellan konst och vetenskap. Hans förtrohet med det centraleuropeiska förvånar inte, eftersom detta är hans specialområde. Desto mera imponerar hans förmåga att konfrontera svensk modernitet med kontinental efterblivenhet.

Anders Björnsson (andersbjornsson@telia.com) är frilansskribent och författare.

BOKFAKTA

Anders Hammarlund, *Ett äventyr i Staten*. Carl Gustav Heraeus 1671-1725. Från Stockholm till kejsarhovet i Wien. Carlssons.

EKONOMI

Bubblan och hur den punkterades

Av Janerik Larsson

Girighetskulturen och bristen på transparens är några av de faktorer bakom den stora it-bubblan, som Roger Lowenstein lyfter fram.

DEN TIDIGARE Wall Street Journal-journalisten Roger Lowenstein har skrivit två bästsäljare om USAs finansiella värld. Dels en mycket uppmärksammad Warren Buffett-biografi, dels en bok om Long-term Capital Managements spektakulära finansiella kollaps.

I sin nya bok, "Origins of the Crash – The Great Bubble and Its Undoing" levererar han en välformulerad och lättläst bredsida mot de aktörer och den mentalitet som enligt hans uppfattning låg bakom den börsbubbla (kallad IT-bubblan men i huvudsak en telekombubbla) som började spricka våren 2000 och

vars konsekvenser vi ännu lever med – nu bl a i form av bubblans rättsliga och andra efterspel.

Det är inte egentligen några nyheter som Lowenstein presenterar, men ur en komplex verklighets många detaljer lyfter han fram nyckelfaktorer:

- girighetskulturen. Hans kritik här har hörts förr och några nyheter är det inte, men beskrivningen är vassare och tydligare och mindre moraliserande än från andra som skrivit om samma skede. Lowenstein riktar in kritiken mot den logik som Harvard Business School-professorn Michael Jensen lanserade och sedermera – efter att bubblan brustit – med kraft förkastat. Jensen var den

akademiska hjärnan bakom den efterhand groteska satsningen på optionsprogram till företagsledning som inte långsiktigt gynnade företagen.

- övertron på de finansiella transaktionernas betydelse. Bilden av Drexel Burnham och andra företag som med hjälp av så kallad junk bonds köpte upp och styckade företag som de moderna industrialisterna avvisar Lowenstein.

- bristen på transparens. De verkliga aktieägarna, dvs de som bitert fick betala för Enrons, Worldcoms och andra företags kollaps, fick aldrig relevant information om att företagets inhyrda revisorer hade sin huvudsakliga inkomst från uppdrag som konsulter – inte som revisorer. Detta skapade en långt driven omoral vars mest kända offer är det nu försvunna företaget Arthur Andersen, en gång ett av världens stora revisionsföretag men som gick under på grund av ren skurkaktighet i Enron-härvan. Just revisorerens roll i Enron beskrivs mycket väl av Lowenstein. men hans granskning drabbar också de affärsjurister som